

הרב דוד זנו

קבוצות סיכון – חובת האדם להיבדק

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. נגישות לעריכת הבדיקה
 1. 'אפשר לברר'
 2. פטור מבדיקת חיי טריפות
 3. בדיקת הריאה
 4. בדיקת הציציות
- ג. דין מיעוט המצוי
- ד. סיכום

א. הקדמה

על פי חוקי המדינה ותקנות קופות החולים השונות, אין הקופות מחוייבות לבצע כל בדיקה רפואית קיימת עבור כל חשש מחלה שישנה לאדם, וממילא פעמים רבות ההוצאות הכספיות עבור בדיקה מוטלות על האדם הפרטי. במקרה זה אדם שהתעורר בליבו חשש שהוא לוקה במחלה כלשהי יחשוב היטב האם להיבדק – או להתעלם מהחשש.

במאמר זה ננסה לברר האם אדם פרטי מחוייב ע"פ ההלכה לבצע בדיקות אלו. ודאי שיש לקחת בחשבון שיקולים אובייקטיביים כמו סבירות

1. קיימת לכאורה בעייה הלכתית לערוך בדיקות רפואיות כאשר לא נשקף שום חשש סכנה או כאשר הבדיקה אינה נורמה המקובלת על הציבור. הטעם הוא מפני שאדם נדרש לבטוח בה, שנאמר "תמים תהיה עם ה'". בענין זה כותב הרשב"א: **וצדקה חציל ממות שלא מדעת, בנס נסתר, כמעשה בתו של רבי עקיבא, ומעשה דשמואל ואבלט, כמוזכר בשילהי שבת (דף קנ"ו ב'). ואם חל המקרה כחליים מותר להתעסק ברפואות, ובלבד שיהא לבו לשמים וידע שאמתת הרפואה ממנו וידרשנו. ולא שיכוין שהכל תלוי בסם הפלוני וברפואת האיש הרופא. והוא אמרו באסא (דבה"י ב' י"ו) גם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים. ומי שהשיגו החולי אינו סומך על הנס שלא לשאול ברופאים ולהתעסק בדברים המועילים בין בדברים הטבעיים בין בסגולות. והוא אמרו ורפא ירפא ואמרו ז"ל מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות. (שו"ת הרשב"א חלק א סימן תיג, וראה גם במיוחדות לרמב"ן סימן רפג).** מתוך דברי הרשב"א נראה שאדם שאינו יודע על עצמו שום חולי הקב"ה מוכהו לפי זכותו בנס נסתר, דהיינו אדם שהוא בחזקת בריאות יכול לסמוך על ניסים נסתרים, שאם יש לו חולי המוצנע בגופו הוא יתרפא (ולא ידע לא על החולי ולא על הריפוי). אמנם אם אדם מקיים בדיקה ומתברר שיש לו אותו חולי הוא כבר אינו יכול לסמוך על הנס, וחייב לרפא את עצמו. מכאן נראה לכאורה שעדיף שלא לעשות סריקה כוללת **כשאין סיבה לחשוש לדבר**, ובזמן שאין שום ידיעה וסיכון לחולי כלשהוא.

בנוסף לכך, מסופר על מקרה דומה אודות הרב משה פיינשטיין זצ"ל (תולדות חייו נכתבו בתחילת **אגרות משה** חלק ח' ע"י נכדיו, ראה שם עמוד 29): באמצע דרשת שבת הגדול תש"ם לקה רבינו באיזו הפרעה בליבו. הוא החוויר כסיד, אבל המשיך את הדרשה עד תומה. לאחר מעשה כשביקשו הרופאים לוודא אם היתה זו התקפת לב, לקחו ממנו דם, ופעמיים איבדו את הדם שלקחו, כך שאי אפשר היה לוודא אם אמנם זו התקפת לב. רבינו הסיק מכך שמצד "תמים תהיה עם ה' אלוקיך", שפירש רש"י (דברים יח, יג) התהלך עמו

הימצאות המחלה, רמת הסכנה שיש בה, יעילות בדיקה וכדומה, וכן שיקולים אישיים כגון הטרחה הכרוכה בקיום הבדיקה, העלות הכספית, כאב פיזי ותופעות לוואי. במאמר זה נתרכז בשני פרמטרים מרכזיים: הטרחה הכרוכה בבדיקה וכן סבירות הימצאות המחלה.

ב. נגישות לעריכת הבדיקה

1. 'אפשר לברר'

מצינו בתלמוד אמרות שונות לגבי רוב דליתיה קמן, דהיינו אומדנא שנקבעה על פי הסתכלות במציאות. לדוגמה:
 רוב נשים ולד מעליא ילדן.²
 רוב נשים מתעברות ויולדות.³
 רוב נשים לתשעה ילדן.⁴
 רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן. ...לעלופי לא חיישינן.⁵

וכן לגבי חזקות:

המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר (בניסן) חזקתו בדוק.⁶
 מהו משקלם של האומדנות האלו מבחינה הלכתית?

נתייחס לשתי האמרות האחרונות, שהראשונים הישוו ביניהם. ההתלבטות היא כדלהלן: אמנם רוב השוחטים מומחים; לכך, אם אין השוחט כאן כדי לשאול אותו אודות מומחיותו יש לסמוך על שחיטתו. אבל האם אנו גם פטורים מלשואלו כשהוא לפנינו? וכן לגבי בית בדוק בערב פסח, אם אין המשכיר לפנינו אין אנו חייבים לבדוק שוב, אבל יש לברר האם גם כשהוא לפנינו אנו פטורים מלשואלו?

בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר עתידות אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו, לא היה צריך לבדוק את הדבר כלל. גם מאוחר יותר כאשר היה בבית החולים ורופאים בדקו את דמו בבדיקה שגרתית לגילוי מחלה ממארת ח"ו, אמר שאם היה יודע את מטרת הבדיקה היה מוחה בידם משום תמים תהיה. לדעתו איסור חקירה אחר העתידות שייך לא רק במאי דסמך ליה, דהיינו אוב וידעוני ודורש אל המתים, אלא גם בעניני רפואה כשאין ידיעה וחשש ממשי שצריך לבדוק ולהסיק ממנו מסקנות מעשית. רמז לכך איתא בתשובה שנדפסה באגרות אה"ע ח"ד סימן י'. דברי אותה תשובה העוסקת במחלת טיי-זקס מובאים להלן בפרק הסיכום. אומנם הסברה הזאת טעונה בירור, מפני שחובת "תמים תהיה" תלויה גם בהרגל הציבור. לדוגמה, במקום שאף אחד לא מבטח את עצמו עם ביטוח חיים ובא אחד ועושה לעצמו, הרי זה כביכול מראה חוסר ביטחון בה' ונגד "תמים תהיה". לעומת זאת במקום שפשט המנהג לעשות, דווקא מי שאיננו עושה גוערים בו "אל תסמוך על הנס" (סברה זו שמעתי מפי הרב שלמה פיישר שליט"א) וצ"ע.

2. נדה כט, א.

3. יבמות קיט, א.

4. יבמות לו, א.

5. חולין ג, ב.

6. פסחים ד, א-ב.

הר"ן⁷ כותב שאם המשכיר נמצא לפנינו אין אנו פטורים לשואלו אפילו אם נאמר דחזקתו בדוק, כיון שבכל מקרה שעומד לפנינו אין סומכין על חזקה שכל דבר שאפשר לברר מבררין⁸. וכן הדין לגבי שחיטה.

גם הריטב"א מביא בחידושו⁹ דעה זו לגבי בדיקת חמץ, אולם הוא מסיים, שלדעתו אין כל החזקות שוות, לכן דווקא במקרה זה יש לשאול את המשכיר. בחולין¹⁰ הריטב"א מביא את דעת הסוברים שיש לבדוק את השוחט כשהוא לפנינו¹¹. לדעתם, 'לעלופי לא חיישינן' משמעותו שלא חיישינן כלל שהשוחט התעלף ואז יגרום לשהייה או דריסה, וזה אפילו כשעומד לפנינו¹², אבל לגבי מומחיות השוחטין, כיון שישנה מיעוט שאינם מומחין צריכים לשואלו. בהמשך, הריטב"א מביא את דעת רבו הרא"ה המקל לגבי בדיקת מומחיות השוחט ולא כבדיקת הבית בערב פסח מפני שאין כל החזקות שוות: "אבל היכא דאיתא קמן, דכיון דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין, ודין תורה הוא ללכת אחר הרוב ואפילו לכתחילה שוב אין לנו לחוש לכלום"¹³.

השו"ע פסק כרוב הראשונים לגבי בדיקת חמץ: "אם הוא בעיר שואלו אם בדקו, ואם אינו בעיר חזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו"¹⁴.
וכן לגבי שחיטה כתב: "...מותר ליתן לו לכתחלה לשחוט, ומותר לאכול משחיטתו, שרוב הרגילין לשחוט הם בחזקת מומחין ומוחזקין. במה דברים אמורים, כשאינו לפנינו, אז מותר לאכול משחיטתו וסומכים על

7. שם ד.ב.

וכן כתבו בחידושי רבינו דוד (שם), מהר"ם חלאווה (שם), בינת אדם (שער רוב וחזקה תחילה ס"ק ט – כל ההפניות מבינת אדם הינם משער זה) ועוד.

8. הב"ח באו"ח סי' תלז אות ב מסכים עם מסקנת הר"ן, אמנם דוחה את הוכחתו. לכך הוא נקט דווקא בפירוש התוספות לסוגיה. הט"ז תירץ את קושיית הב"ח (שם אות ג) ע"ש. ראה יד פשוטה' על הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, יז) שלכאורה פשט הסוגיה כדברי הב"ח.

9. שם.

10. ג.ב.

11. רי"ף, רא"ש.

12. הקיקיון דיונה (על אתר) שואל למה נאמר 'לעלופי לא חיישינן' ולא 'רוב מצויין אצל שחיטה מוחזקין הם' כמו שאמר לגבי מומחה? י"ל שרוב מומחה מספיק כדי לקבוע החזקה ואין לחוש למיעוט שאינו מומחה כיון שבמיעוט זה אינו ברור שלא שחטו כראוי, שהרי אפשר אף במי שאינו יודע הלכות שחיטה לשחוט שפיר כשר. אמנם אין הדבר כן בהתעלפות, שמי שנתעלף ודאי שחיטתו אינה ראויה. לכך הוצרכו לומר שלעלופי לא חיישינן כלל וכלל.

13. ראה עוד שם בהמשך דברי הריטב"א המביא שני טעמים להסבר שיטת הרא"ה, וכן בהערה 152 של המהדיר הרב שילה רפאל זצ"ל. כך כתב הרמב"ן (מלחמות על חולין יב) בדעת הרז"ה וז"ל: "הר"ז הלוי ז"ל סובר דאפילו איתיה קמן ולא ידעינן ביה אי יודע הלכות שחיטה לא צריך למבדקה, ואין דבריו נכונים".

14. או"ח תלז, ב.

החזקה. אבל אם הוא לפנינו, צריך לבדוק אם הוא מומחה ויודע הלכות שחיטה, אבל אין צריך לשאלו אם נתעלה.¹⁵

וכתב הגר"א שם¹⁶: "אלמא היכא דאיתיה לא סמכינן, והטעם משום דהוי מיעוט המצוי טובא וכמו בטריפות הריאה... וזה שכתוב בגמרא¹⁷ 'רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן... לעלופי לא חיישינן', ולא אמר גם כן לשאין מומחין לא חיישינן, אלמא לאו כי הדדי נינהו, דשם אפילו איתיה לא חיישינן, וזה שכתב כאן (לגבי התעלפות) אין צריך."

עד כאן ראינו את היחס בין שלושה בירורים לגבי דיבור: שאלה למשכיר בענין בדיקת חמץ, שאלה לשוחט אודות מומחיותו ואודות התעלפותו. במקרים אלו משמעות 'אינו לפנינו' היא שאי אפשר לשואלו ולברר גם בטרחה¹⁸ סבירה¹⁹.

סיכום: יש בירורים שצריך לעשות כשהדבר אפשרי וקל (משכיר/שוחט העומד לפנינו), אמנם כשאין הבירור של השאלה אפשרי מותר לסמוך על כך שבדק את הבית ומותר לאכול משחיטתו. וכן למרות שניתן לברר את הספק על ידי בדיקתה של הבית, פטרו לגמרי מהבדיקה הכרוכה בטרחה. אמנם, יש בירורים שאין אנו צריכים לבצע כלל מכיוון שדבר אינו מצוי כלל (בדיקת התעלפות).

היה מקום אולי להבדיל בין היתר אכילת הבשר השחוט, מאחר והשוחט אינו ואין דרך אחרת לבדוק את כשרות השחיטה אלא עימו (ראה בהמשך כשהריאה נעלמה), לעומת פטור מבדיקת חמץ כשהמשכיר אינו אך השוכר יכול לבדוק בעצמו את הבית; אך החכמים לא חילקו בין שני המקרים הללו. נראה בהמשך שלגבי בדיקת הריאה נמצאת חלוקה זו.

15. יו"ד א,ב. ראה גם שו"ע ורמ"א ביו"ד סה, יג.

16. אות ד.

17. חולין ג,ב.

18. פסחים ד,א: "למאי נפקא מינה, לישייליה! דליתיה להאי דלשיוליה, לא טרוחי להאי". באיזה טירחה מדובר, טירחה של בדיקה או טירחה של חיפוש אחר המשכיר? מפרש רש"י "ומיבעי לן לאטרוחי להאי שוכר לבדוק מספק". כלומר הטירחה המדוברת כאן היא הבדיקה ולא החיפוש אחר המשכיר, כיון שכנראה א"א למצוא אותו לפני החג. ופשטה הסוגיא שאין מטריחים לבדוק.

אולם בר"ן משמע אחרת (חידושי הר"ן פסחים ד,ב): "דלא סמכינן ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן אלא היכא דאזל ליה לעלמא וליתא קמן דנבדקיה" כלומר אינו יכולים למצוא (וליי כן שמא יש ללכת אליו אף בטירחה), והטירחה מוסבת על חיפוש השוחט.

19. אבל בטרחה מועטת, כגון שאינו לפנינו בדיוק אבל הוא עדיין נמצא בתוך העיר, צריך לשואלו, כפי שכתב תוספות (פסחים ד), וכן בבית אדם (שם). כן כותב הפ"ג (אשל אברהם או"ח נה ס"ק ז): "למאי נ"מ לישיילא, מבואר דהיכא דיש לברור בקל לא סמכינן אחזקה ורובא". אמנם הש"ך כתב בשם הב"ח (יו"ד א ס"ק ה): "כשאינו לפנינו אוכלים משחיטתו אפילו מצינן למירדף אבתריה".

2. פטור מבדיקת ח"י טריפות

קיים הבדל עקרוני בין בדיקת י"ח טריפות, שאין אנו צריכים לבדוק אחריהם אף כשהבהמה לפנינו (חוץ מבדיקת הריאה כמבואר להלן), לעומת בדיקת הבית בערב פסח ובדיקת מומחיות השוחט. כמה הסברים הובאו בפוסקים להבדל זה:

הבית יוסף²⁰ כתב: "יש לומר דשאני בהמה שהיא בחזקת כשירה משנולדה, אבל בית כל השנה בחזקת שאינו בדוק". דהיינו, כל מקום שישנה חזקת איסור יש צורך לברר.

הב"ח²¹ דוחה סברה זו ומחלק באופן אחר: אכן העיקר דבהמה שאני, שחזקת כשרותה ממילא היא, מה שאין כאן בבית בדוק דאינו אלא על ידי שיבדקנו הבעל הבית, ואפשר שעל ידי שום סיבה שלא בדקו, לכן צריך למשייליה, ומטעם זה בשוחט אי איתיה לקמן צריך למיבדקה ואין סומכין ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, כיון דהחזקה אינה ממילא אלא על ידי שלמד הלכות שחיטה.

המהרל"ח²² מבחין אחרת: הבהמה יש לה רוב וחזקה. בהמה בחזקת כשירה נולדה, ויש רובא, דרוב בהמות כשירות. אמנם בפסחים אין לנו אלא רוב שרוב העולם בודקים, והחזקה נובעת מהרוב.

יש לציין שלגבי בדיקות הטריפה אין כאן 'אינו לפנינו' שא"א לשאול, אלא מדובר בטירחה של בדיקה. אכן זו החלוקה שמביא הפמ"ג²³: "דק"ל כל היכא דיש לברורי בקל – מבררין, ולא סמכין ארובא וחזקה, וי"ח טריפות טורח גדול הוא לחזור אחר נקב משהו".

3. בדיקת הריאה

בבדיקת חמץ השו"ע והרמ"א הסכימו כאמור להקל כשהמשכיר אינו לפנינו שאפשר לסמוך שבדק, אך בבדיקת הריאה במקרה שנאבדה השו"ע כתב אומנם להקל, אך הרמ"א הוסיף שיש מחמירים, ואין להתיר אלא במקום הפסד. מה ההבדל בין שני מקרים אלו? לכאורה, בבדיקת הריאה דרבנן²⁴ וכן בבדיקת חמץ דרבנן²⁵, והיה מקום להקל באותה מידה! הש"ך כתב שהטעם בריאה "משום דמה הועילו חכמים בתקנתם, דכל אחד ישליך הריאה בלא בבדיקה", סברה שלא ניתן לומר לגבי נוכחות המשכיר – שהרי הולך ברצונו, מכאן שמן הדין, לולא טענה זו, היה מקום להקל גם בריאה שאבדה.

20. או"ח תלז.

21. שם.

22. שם.

23. **אשל אברהם** או"ח נה ס"ק ז.

24. ש"ך יו"ד ס"ק ח.

25. ע"י או"ח תלא.

יש הבחנה נוספת: כשהמשכיר הלך אנו מסתפקים האם הוא בדק או לא, ואז סומכים על כך שוודאי בדק כיון שרוב העולם בודקים ומיעוט שאינו מצוי אינו בודק. אמנם הריאה כשנלקחה אף אחד לא בדק אותה, ואנו צריכים לסמוך על חזקת כשרות שבטבע הריאה. אנו אומרים לגבה שיש בו מיעוט המצוי טרף, וכיון שא"א לבדוק חזר הדין לדבר תורה שהולכים אחר הרוב²⁶, בכל זאת הרמ"א החמיר משום קנס כפי הסביר הש"ך.

הרשב"א כותב בעניין בדיקת הריאה: "ומה שחששו להן חכמים... יותר לבדיקת הריאה משאר שמונה עשר טרפות, יש מפרש מפני שסרכות הריאה דבר מצוי ולמיעוט מצוי חששו, למיעוט שאינו מצוי לא חששו, וכתב רבינו הרב ז"ל שאין טעם זה מספיק... ועוד טעם אחר, בדבר שהוא קרוב ומזומן לראותו כגון הריאה²⁷, שאם יש בה סירכא מיד תראה לעינים בפתחת הבהמה, אם אינו בודק נראה כמעלים עינו מן האיסור"²⁸.

המנחת יצחק²⁹ מסביר לשיטת הרשב"א, שהאיסור להעלים עין הוא דווקא בדבר הנראה מיד בפתחת הבהמה ואינו דורש מומחיות. אמנם אם ריעותא מסויימת אינה נראית לעין כל, אלא על ידי מומחים ובשימת עין והבחנה מיוחדת, אין חיוב לילך אצל בקי (אף שהוא מיעוט המצוי). כלומר בטירחה יתירה לא החמירו, וכדברי הפרי מגדים³⁰ לגבי שאר טריפות.

המנחת יצחק מוסיף ומביא מחלוקת בין ה'בית אפרים' וה'דעת תורה'. לדעת הדעת' כיוון שהריעותא הוא מיעוט המצוי אף שיש ספק טריפה מחויב לבדוק, ואם אינו מיעוט המצוי אבל קל לבדיקה יש בזה משום העלמת עין; לכן אם בלאו הכי האדם צריך להתעסק באותו אבר שיש בו פוטנציאל של אחד משמונה עשר טריפות ואין טירחה יתירה הוא מחויב לבדוק. אמנם הבית אפרים כותב דכיון דאי אפשר לבדוק אחר כל שמונה עשר טריפות מפני הטורח, לא אטרחהו רבנן לברר אף מה שנקל לפניו לברר בלא טרחה. בנוסף לכך אולי יש לומר שהרשב"א משייך את 'איסור העלמת עין' דווקא בבדיקת הריאה ותו לא.

26. כ"כ בית אדם שם.

27. וכ"כ הפמ"ג (אשל אברהם שם) שני טעמים הללו, דהיינו מיעוט המצוי וקלות הבירור. כך הוא מתרץ את צורך בדיקת הריאה ופטור הבדיקה לטריפות אחרות שגם מצויות (השווה עם פמ"ג בשפתי דעת יו"ד לט אות ב, שהקשה דלכאורה "דנהי נמי כשגזרו חז"ל לבדוק הריאה, הצריכו לבדוק מכל טריפות (המצויות)" ונתן שם תירוץ שונה ע"ש).

28. חולין דף ט, א.

וכן כתב הראי"ה קוק זצ"ל בשו"ת עזרת כהן סימן י אות ד. וראה גם בדברי האגרות משה' בסוף מאמרינו.

29. מנחת יצחק חלק ח סימן סה, עיין שם באורך.

30. פתחה להלכות טריפות – עיין שם.

היוצא מדברינו, שמיעוט המצוי אם טעון בדיקה תלוי גם בגודל הטירחה³¹, ואם אינו מצוי במידה מספקת אפילו בלא טירחה לא מצריכים כלל לבדוק, כפי דברי הבית אפרים בטריפות אחרות, וכדברי השו"ע דלעיל לגבי התעלפות השוחט. נדמה לי שהוצאה כספית על מנת לבצע בדיקה רפואית נידונה לפחות כדין טירחה.

4. בדיקת הציציות

מצינו בהלכות ציצית הצורך לבדוק את חוטי הציציות, למרות שהאפשרות שיהיו פסולות נמוכה מאוד, והיא בגדר של מיעוט שאינו מצוי.

כותב המגן אברהם: "כאן דנתקנו הציציות כהלכתן, אוקמיה אחזקתיה... אך נראה לי דמכל מקום חייב לבדוק, משום דאין סומכין על החזקה במקום דיכולין לבררו..."³²

והט"ז כותב: "מכל מקום מוקמינן ליה אחזקתו שהיה כשר, רק משום חומרא ד'לא תשא' (שיברך לבטלה) החמירו דווקא לבדוק".

למדנו מכאן שמפני קלות הבדיקה וחומרת האיסור יש לחייב לבדוק את הציציות, למרות חזקת הכשרות.

מכל מקום כתב הבית יוסף בשם הרא"ש: "והחרד אל דבר ה' יבדוק הציצית קודם עטיפה כדי שלא יברך ברכה לבטלה. ע"כ³³. ואע"פ שכתב בתשובה³⁴ שהעולם לא נהגו לבדוק כל הציציות בכל שעה שמתעטף משום דמוקמינן להו בחזקת כשרות, כתב רבינו כדבריו בפסקים שהחרד אל דבר ה' יש לו לבדוק"³⁵.

משמע מהרא"ש שמן הדין אין חובה לבדוק, אלא שבעל הנפש צריך להחמיר על עצמו³⁶.

המגן אברהם³⁷ הביא את דעת הב"ח שלא רצה להעמיד את הציצית בחזקת בדוקה, על פי הגמרא בבכורות כ, א "כי אזלי רבנן בתר רובא – ברובא דלא תלי במעשה, אבל רובא דתלי במעשה, לא". כלומר אין החזקה בטבע

31. ראה לעיל הערה 19.

32. או"ח ח ס"ק יא.

33. פסקים סוף הלכות ציצית.

34. כלל ב' סימן ט.

35. או"ח סי' ח אות ט.

36. העטרת זקנים (או"ח ח ס"ק ד) כותב שיש אומרים שאין לסמוך על החזקה וחייב לעיין ולא משום מדת חסידות. יש לברר האם דעת השו"ע כרא"ש מדין מדת חסידות, או שכבר הכריע וקבע הלכה פסוקה המחייבת. ראה בזה קונטרס נהגו העם של הרב דוד עובדיה שליט"א (שו"ת נתן דוד, מלווה בקונטרס נהגו העם, מכון ישמח לב – תורת משה, ירושלים תשנ"ו), עמ' שי"ח.

37. שם.

ממילא, אלא מכח האדם שתיקן את הציצית (ורובא עדיף מחזקה), ולכן לכתחילה אין ראוי לסמוך על החזקה. המגן אברהם דחה אותו, מפני שבכורות מדובר בספק שמא בא עליה זכר או לא, ובאמת לא יודעים אם זה קרה או לא, אבל כאן הציציות נעשו כהלכתן ועומדות על חזקתן.

לענייננו – כללו של הב"ח חשוב ביותר: בכל פעם שחזקת בריאות של אדם מסוים תלויה במעשה (למשל חיסון), ואין אנו יכולים לברר האם נעשה הדבר או לא, אין ראוי לסמוך על החזקה. מכאן שמי שהגדר של מיעוט המצוי אינו שייך עבורו, והוא אינו משתייך לרוב כזה שמצוי בו מיעוט של חולים, יש חובה לבדוק אותו.

אמנם ע"פ דחייתו של המג"א לומדים עיקרון נוסף: ברגע שישנה ידיעה על עשיית אותו מעשה אז מעמידים את הדבר על חזקתו, ואינו חייב לבדוק שוב. אמנם אם אפשר לברר בנקל אין לסמוך על החזקה. ומוסיף המג"א שחובת בדיקת הציציות אינה מעכבת, לכן אם זה יגרום לביטול תפילה בציבור אין צורך לבדוק.

ג. דין מיעוט המצוי

ישנן רמות שונות לגבי חובת התייחסות למיעוט הנגוע במחלה:

א. מן התורה יש משמעות לרוב, ויש חובה להתייחס אליו ולפעול על פיו³⁸. לכן אוכלוסייה הנגועה ברובה במחלה, אף שאינה מסוכנת, יש חובה לקופת חולים להתייחס לכך ולתת מענה רפואי הולם לכלל הציבור (יכול להיות שקופ"ח תחליט שמחלה זו אינה מסוכנת כלל ואינה גורמת להפרעות משמעותיות, ולכן למרות שרוב הציבור נושא את המחלה אין צורך כל כך לטפל בו. והרוצה בכל זאת, יעשה את הטיפולים על חשבונו).

ב. דבר שהוא מיעוט דליתיה קמן, כמו 'מיעוט מצויין אצל שחיטה אינם מומחים', על זה כתבה התורה 'אחרי רבים להטות', ומהתורה המיעוט בטל ואין חובה להתייחס אליו כלל. אמנם יש מיעוטים המצויים מאוד, ולכן אם הדבר אפשרי אין להתעלם מהם, כבדיקת המומחיות של השוחט.

ג. דבר שהוא מיעוט שאינו מצוי אף חכמים לא הצריכו להתייחס אליו, למשל בדיקה שהשוחט לא התעלף, למרות שהשוחט עומד לפניו וקל לשאול אותו. מכאן נובע הצורך למצוא הגדרה הלכתית של המיעוט המצוי³⁹.

38. הוא דבר פשוט בכמה סוגיות בש"ס כמו למשל בחולין צח,ב; צט,א שמוא שמיעוט מדאורייתא בטל, וכן נפסק ביו"ד קט ועוד.

39. עיין מאמרו של הרב יואל פרידמן שליט"א בביטאון **אמונת עתיך** גיליון 13 "מיעוט מצוי – הגדרתו", ומאמרו של הרב עזריאל אריאל שליט"א בגיליון 15 "הגדרת מיעוט המצוי". חלק מהדברים הבאים נלקחו משם.

כותב הריב"ש: "מיעוט מצוי רצוני לומר **שהוא קרוב למחצה**, ורגיל להיות. דומיא דמיעוט מצוי המוזכר למפרשים ז"ל בסירכות הריאה, דאע"ג דאזלינן בתר רובא, ואחזוקי איסורא לא מחזקינן, אפ"ה צריך לבדוק בסירכות הריאה, מפני שהוא מיעוט מצוי"⁴⁰.

לפי הריב"ש נראה שמיעוט המצוי המחייב בדיקה הוא בחשש של כמעט חמישים אחוז.

לעומת זאת המשכנות יעקב אומר שמיעוט נחשב מצוי גם כאשר הוא מצוי רק בעשרה אחוזים. הוא מוכיח זאת משתי משניות. האחת: "המוכר פירות לחבירו הרי זה מקבל עליו רובע טנופת לסאה. **תאנים**, מקבל עליו עשר מתולעות למאה. מרתף של יין, מקבל עליו עשר קוססות למאה..."⁴¹ הרי שיש ביין ממוצע של עשרה אחוזים של חומץ, וכן תאנים מתולעות. והשניה: "... רבי יהודה אומר בשלשה פרקים בודקין את היין: בקדים של מוצאי החג, ובהוצאת סמדר, ובשעת כניסת מים בבוסר"⁴².

מפרש הרמב"ם: "ורבי יהודה סובר שצריך לבדוק את היין בשלושה פרקים אלו, מפני שדרכו להתקלקל בהם לפעמים, ולפיכך יבדקנו שמה החמיץ ונמצא שמפריש חומץ על יין"⁴³.

נמצינו למדים שכאשר סביר להניח שנמצאת עשר חביות של יין מקולקלות מתוך מאה, כפי הנחת המשנה הראשונה, יש חובה לבדוק את כולם שמה יעשר חומץ על יין"⁴⁴.

אמנם לגבי התאנים, נלמד בעבודה זרה ל, ב שאפשר לאכול תאנים בלילה בלי לבדוק אותם, ומכאן שאינן צריכות בדיקה, למרות שהמשנה

40. סימן קצא ד"ה גם מש"כ.

41. בבא בתרא פרק ו משנה ב.

42. גיטין פרק ג, ח.

43. פירוש המשנה שם.

44. בדיקת מדגמית אינה מספיקה כפי שכותב הרשב"א:

שאלת עוד, במה שכתבתי בשעת הכשר האוכלין עדשים ופולים וזתים הרחש מצוי בהן הרבה במחומר ולפיכך צריכין בדיקה. ונסתפק לך אם בדק קצת ולא מצא אם נחזיק אותן במין שאין הרחש מצוי בהן במחומר ושוב אין צריך לבדוק, או צריך לבדוק כל אחת ואחת?
תשובה: המינין הללו בלי ספק הרחש מצוי בהן, ולפיכך אעפ"י שבדק קצתן אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה. כי באמת אין הרחש מצוי ברוב, ומכל מקום הוי מיעוט המצוי, וכל שמצוי אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה בדיקת הריאה, שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין בדיקת המקצת על בדיקת המקצת ואפילו על הרוב (**שור"ת הרשב"א** חלק א סימן רעד). ועל פיו פסקו הרמ"א והש"ך ביו"ד פד, ט שאין לסמוך על בדיקת המיעוט.

(ראה עוד **מגן אבות** למאירי, עניין השנים עשר).
אמנם מו"ר הרב נ"א רבינוביץ שליט"א העיר לי שכוונת הרמ"א היא בבדיקה של מקום אחד של אותם פירות שהתולעים מצויים בהם, שלא תועיל לבטל מהם שם של פירות שהרחש מצוי בהם. אמנם בעיקרון בדיקה ייצוגית טובה מועילה, שהרי היא תוכל להפוך את אותה קבוצת פירות מחזקת 'מיעוט המצוי' לחזקת 'מיעוט שאינו מצוי'. על פי אותו עיקרון ניתן להסתפק למשל בבדיקה ייצוגית מדויקת של עולים חדשים המגיעים ממקום שמצויה איזה מחלה מסוכנת, כדי לבטל את חשש הסכנה. ואכמ"ל.

הקודמת מניחה שסאה מתוך עשר מתולעים! אולי יש להסביר את ההבדל בין החשש לייך שהחמיץ שהדבר גלוי מאוד לעין כל הן בטעם והן בריח, ולכן יש בזה העלמת עין מן האיסור, לעומת חשש שמא התאנים מתולעות שהדבר פחות בולט ודורש בדיקה מדוקדקת בתאנים שלא השתנו באופן הנראה לעין.

מכאן יש להשליך לענין התחשבות בקבוצות סיכון, שמחלה הנמצאת במודעות ומתחשבים בה, למרות שמבחינה סטטיסטית אינה מצויה יותר ממחלה אחרת, יש להתחשב בה יותר⁴⁵. לכן אם הציבור חושש ממחלה נדירה שאינה מסוכנת כל כך, יש מקום אולי להחשיב את אותה מחלה כמיעוט המצוי.

יש להוסיף שמצינו כבר בהלכה שהעיקרון של 'חיסרון שאינו ניכר' יכול להשפיע על פסיקת ההלכה, בכך שמתחשבים בו פחות מחיסרון ניכר. כך הוא למשל באור"ח תמג, משנ"ב שם ס"ק יב. וכן בטוש"ע חו"מ שסג, א, ה"ה במחלה שאינה במודעות האנשים כלל שיש להתחשב בה פחות.

אפשר להבין מכך שאין הגדרת ה"מיעוט המצוי" קבועה, והיא תלויה במרכיבים רבים ולא רק באחוזים גרידא.

יש לציין שהרב וזנר ב'שבט הלוי' מגדיר את המיעוט המצוי באופן שונה מדברי המשכנות יעקב, או ומכל דעה המחשיבה את הכמות המצויה באחוזים. לדבריו: "מיעוט המצוי אינו נמדד בכמות האחוזים של המיעוט נגד הרוב, אלא שהופעת המיעוט ומציאותו הוא מצוי הרבה. דכל רוב בהמות שבעולם ובכל מדינה ומדינה מוחזקים במיעוט טריפות דסירכת הריאה. וכיוצא בו אצל שחיטת מומחין, רצונו לומר דכל רוב מומחין יש לו מיעוט שאינן מומחין כנגדו, והמיעוט יהיה באחוזים כמה שיהיה על כל פנים הוא מוחזק יחד עם הרוב, זה גדר מיעוט המצוי."⁴⁶

לפי דעה זו כל מיעוט שמצוי באופן קבוע עם אותו רוב נחשב מיעוט מצוי, גם אם באחוזים זהו מיעוט מזערי. דעה זו מאוד מחמירה, ולא מצאתי אחרונים נוספים המזכירים אותה.

בנוסף לכל האמור, יש להבחין בין מחלות שיש בהן ספק פיקוח נפש למחלות שאין בהן חשש סכנה. במידה ויש חשש לפיקוח נפש הרי הדבר מפורש

45. דברים דומים מובאים בשמירת שבת כהלכתה בפרק לב הערה 2 בשם הגרש"ז זצ"ל "דכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר אדם לסמוך על 'שומר פתאים ה' כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו הקב"ה שומר עליו, ממילא דבר שהעולם חוששין לו משום סכנה הרי הוא בגדר סכנה".
[ראה מש"כ הגרמ"מ פרבשטיין, גדרי "ספק פיקוח נפש" – חילול שבת לכל צרכי חולה מסוכן, אסיא נג-נד (יד, א-ב) אלול תשנ"ד, עמ' 87-106, ופרק טו שם (עמ' 104-102); ספר אסיא ט עמ' 164-183. ש"מצב של ספק פיקוח נפש נקבע לפי המקובל אצל הבריות להעריך שקיים חשש סכנה".
-- העורך.]

46. שבט הלוי חלק ה סימן פה סוף אות ה.

במס' כתובות: "והאמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב."⁴⁷

לפי זה ברור לכאורה, שיש חובה לערוך את כל הבדיקות וכל החיסונים הנצרכים למניעת חששות של פיקו"נ,⁴⁸ ובדיקות אלו בודאי צריכות להכלל בסל הבריאות המינימלי שכל אזרחי המדינה זכאים לו, ואי אפשר להתעלם מהחובה הזו.⁴⁹

ד. סיכום

מחלות הנוגעות לפיקו"נ, חוששים בהן אף למיעוט שאינו מצוי. אמנם כשהמשאבים הציבוריים מוגבלים אין ברירה אלא לקחת בחשבון גם את שכיחות המחלה באותו מקום.

כאשר אין חשש של פיקוח נפש, בשאלה האם יש חובה לבדוק את הימצאות המחלה, יש להתייחס לשני דברים:

א. האם הדבר ניתן לבירור? ראינו שהדבר תלוי בגודל הטיחה לקיים את הבירור: ישנם בירורים רפואיים פשוטים וזולים (הדומים בפשטותם לבדיקת הריאה) לעומת בדיקות מסובכות יותר וואו שתוצאותיהן אמינות פחות⁵⁰ (הדומות לבדיקות הנדרשות לשלילת ח"י טריפות).

47. כתובות טו, ב.

48. אמנם חשש רחוק מאד, כגון חשש של אחד לכמה רבבות, אינו יוגדר כפיקוח נפש על-פי ההלכה כמבואר בשו"ת חיים שאל חלק ב, סי' נה. -- העורך.

49. יש לציין שלמרות ששנינו שחד בתרי ביבש בטל ברוב, ומעמידים ההלכה על פי התורה ולא גוזרים בשישים, ולפי זה מיעוט של בני אדם אמור להיות בטל ברוב אפילו ברוב קטן יחסית, הרי זה דוקא בסתם. אבל נפסק ביו"ד סימן קי "דבר חשוב אוסר במינו בכל שהוא... וכן בעלי חשבים הם ואינם בטלים... וקו"ח בני אדם". וכן הסיק הקובץ שיעורים על חולין צה, א: "והא דקיי"ל מדאורייתא חד בתרי בטל היינו היכא שמעורב ואינו ניכר האיסור, כונתם משום דבאינו ניכר בטל ברוב... אבל דבר שאינו בטל, אפילו הוא מעורב ואינו ניכר דיינינן שפיר דין קבוע... והטעם יש לומר דאדם לא שייך ביה ביטול".

ועוד, הא אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב (יומא פד, ב, ובתוס' שם פה, א, ד"ה ולפקח). אמנם צ"ע בקביעת הגבול. למשל אדם אחד במדינה הגוע במחלה חמורה ומדבקת הניתנת לרפוי ע"פ רפואת זמננו, והתשתית הרפואית בבתי החולים קיימת אך יש בכך הוצאות מרובות. האם נאמר שחייבים על-פי הדין לבדוק את כל האזרחים? דבר זה קשה לאמרו, במיוחד שהמשאבים יכולים לשמש רפואית אנשים אחרים.

[הדיון כאן הוא בדיני קדימה ולא בגבול בין רמת הסיכון המוגדרת כפיקוח נפש ובין רמת סיכון זניחה. ראה הע' 48 לעיל]. בדיני קדימה יש לדון קודם כל בשאלה הרפואית מי נמצא ברמת סיכון גבוהה יותר, למשל: אלה שבאו במגע ישיר עם החולה. אחרים סביבתו הקרובה וכן הלאה. לכן יש להקצות את המשאבים המוגבלים קודם כל לאלה שברמת הסיכון הגבוהה ביותר. לגבי עצם כללי הקצאת משאבים ציבוריים מוגבלים, ראה: הרב שתי רפפורט, קדימיות בהקצאת משאבים ציבוריים, ספר אסיא ז, ירושלים, עמ' 106-94 (תשנ"ד) -- העורך.

50. ראה ישועות יעקב הלכות ציצית ח, הו"ל: "מעתה אפשר דאף על ידי בדיקה לא יתברר, ועל כן נצטרך להחמיר מספק, הרי יותר טוב שלא יבדוק כלל ויסמוך על החזקה. דבאמת אין צריך לברר מצד הדין, רק מאחר שבודאי יתברר צד האיסור וצד המתיר...".

ב. גם במקום בו מן התורה הולכים אחר הרוב, יש להבחין בין מיעוט המצוי המחייב בדיקה מדרבנן, לבין מיעוט שאינו מצוי.

הקביעה ההלכתית המגדירה את המיעוט כמצוי או כלא מצוי תלויה לא רק בשכיחות אלא גם במרכיבים אחרים, ביניהם חומרת המחלה. ככל שהמחלה חמורה יותר כן תגדל חובת הבדיקה.

כמו כן יש חשיבות הלכתית גם לרמת הקושי והטרחה הנדרשים לביצוע הבדיקה, לדוגמא: האג"מ מתייחס למציאות שבה המחלה אינה מצוייה כ"כ, אבל הבדיקה נעשית בנקל, והוא דן בבדיקת נשאות לטיי-זקס לפני ההחלטה על נישואין: "...ורוצים לידע דעתי העניה אם מן הראוי להבחור או להבתולה להשתדל לידע זה... עיינתי בזה וזהו הנראה לע"ד כי אף שהוא מיעוט קטן ילדים נולדים כאלו ושייך לומר על זה הקרא דתמים תהיה עם ה' אלקיך וכפרש"י בחומש שם שכתב התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות. מ"מ כיון שעתה נעשה זה באופן קל לבדוק יש לדון שאם אינו בודק את עצמו הוא כסגירת העינים לראות מה שאפשר לראות"⁵¹.

לעומת זאת, מחלה המצריכה בדיקות מטריחות והוצאות ניכרות, אין משום 'העלמת עין מן האיסור' כאשר לא בודקים את הימצאותה, והאדם אינו נחשב כמי שאינו שומר על נפשו.

הגדרות אלו אינן מוחלטות, אלא תלויות גם בתודעת הציבור. נראה שאם מקובל לחשוש לכל מיני מחלות או לערוך בדיקות רופא לתינוקות, הרי זה הופך את המחלה כמצויה בתודעת האנשים וחוששים לה, לכן אין האדם יכול להימנע מלערוך בדיקה זו, יותר מכך הנמנע מבדיקות אלו יראה אולי כ'סומך על הנס'.

כפי שציינתי בהקדמה פרמטרים אלו הינם רק חלק ממערכת שיקולים רחבה יותר. לכן למעשה יש לדון בכל מקרה לגופו.

מקור: אסיא עא-עב עמ' 63-74 (2003).

51. אג"מ אה"ע חלק ד סימן י ד"ה הנה בדבר.